

В. І. ТЮТЮГІН, М. А. РУБАЩЕНКО

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО
УКРАЇНИ**
Загальна частина

**Посібник
для підготовки до заліків та іспитів**

Відповідальний редактор
професор *В. І. Тютюгін*

6-те видання, перероблене і доповнене

Харків
«Право»
2023

УДК 343.2/7(477)(075)
Т98

Тютюгін В. І.

Т98 Кримінальне право України. Загальна частина : посіб. для підгот. до заліків та іспитів / В. І. Тютюгін, М. А. Рубашенко ; відп. ред. В. І. Тютюгін. – 6-те вид., перероб. і допов. – Харків : Право, 2023. – 254 с.

ISBN 978-966-998-536-1

Посібник підготовлено відповідно до навчальної програми курсу з «Кримінального права України» (Загальна та Особлива частини) з урахуванням змін і доповнень, внесених до КК України станом на 10 травня 2023 року. У ньому даються стислі відповіді на питання, які виносяться на заліки, курсові й державні іспити (атестацію) із цієї дисципліни. У підрядкових посиланнях до окремих питань і статей КК наводяться посилання на відповідні рішення Конституційного Суду України, постанови пленумів Верховного Суду України. У тексті посібника надаються посилання на релевантні правові позиції Верховного Суду з питань, які були предметом його розгляду. Наприкінці посібника запропоновано перелік навчальної та монографічної літератури для самостійної підготовки студентів до заліку й іспиту, написання курсових (контрольних) робіт і наукових доповідей та статей.

Попереднє, 5-те, видання посібника побачило світ у 2022 р.

Призначений для студентів (слухачів, курсантів) юридичних навчальних закладів і юридичних факультетів усіх форм навчання. Може бути корисним абітурієнтам, аспірантам, науковим і практичним працівникам, а також вступникам до магістратури при підготовці до правничого ЗНО.

УДК 343.2/7(477)(075)

- © Тютюгін В. І., Комаров О. Д., Рубашенко М. А., 2016
- © Видавництво «Право», 2016
- © Тютюгін В. І., Рубашенко М. А., переробка, доповнення, 2023
- © Видавництво «Право», 2023

ISBN 978-966-998-536-1

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень	9
Передмова	11
1. Кримінальне право: поняття, предмет, метод, система, завдання, функції та принципи (ст.ст. 1–3 КК).....	14
2. Закон про кримінальну відповідальність: поняття, ознаки, значення (ст. 3 КК)	17
3. Структура закону про кримінальну відповідальність. Структура статті КК України	19
4. Дія закону про кримінальну відповідальність у часі. Час вчинення кримінального правопорушення (ст. 4 КК).....	21
5. Зворотна дія закону про кримінальну відповідальність у часі: поняття, підстава, наслідки (ст. 5 КК)	24
6. Дія закону про кримінальну відповідальність щодо кримінальних правопорушень, вчинених на території України (ст. 6 КК).....	26
7. Дія закону про кримінальну відповідальність щодо кримінальних правопорушень, вчинених за межами України (ст.ст. 7, 8 КК)	28
8. Видача особи, яка обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, та передача особи, яка засуджена за вчинення кримінального правопорушення (ст. 10 КК)	30
9. Кримінальне правопорушення: поняття та ознаки (ст. 11 КК)	31
10. Відмінність кримінального правопорушення від інших правопорушень	33
11. Малозначне діяння: поняття, ознаки, відмінність від кримінального правопорушення (ч. 2 ст. 11 КК).....	34
12. Класифікація кримінальних правопорушень за ступенем тяжкості: поняття, критерії, значення (ст. 12 КК)	35
13. Кримінальна відповідальність: поняття, ознаки, підстава, форми реалізації (ст. 2 КК)	38
14. Склад кримінального правопорушення: поняття, значення.....	40
15. Елементи та ознаки складу кримінального правопорушення. Обов'язкові та факультативні ознаки складу кримінального правопорушення	41
16. Види складів кримінального правопорушення	43
17. Об'єкт кримінального правопорушення: поняття, види, значення	44
18. Предмет кримінального правопорушення та потерпілий від кримінального правопорушення: поняття, відмінність предмета від об'єкта, значення	47

19. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення: поняття, ознаки, значення	48
20. Діяння як ознака об'єктивної сторони: поняття, ознаки, форми. Умови кримінальної відповідальності за бездіяльність	50
21. Суспільно небезпечні наслідки: поняття, види, значення	53
22. Причинний зв'язок: поняття, правила встановлення, види, значення	54
23. Спосіб, місце, час, обстановка, знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення: поняття, значення	57
24. Суб'єкт кримінального правопорушення: поняття, ознаки, види (ст.ст. 18–22 КК)	58
25. Неосудність: поняття, критерії, значення (ст. 19 КК)	60
26. Обмежена осудність: поняття, критерії, значення (ст. 20 КК)	62
27. Спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення: поняття, ознаки, значення (ч. 2 ст. 18 КК)	63
28. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення: поняття, ознаки, значення (ст.ст. 23–25 КК)	65
29. Вина: поняття, форми, значення (ст.ст. 23–25 КК)	66
30. Прямий умисел: поняття, ознаки, відмінність від непрямого умислу (ч. 2 ст. 24 КК)	67
31. Непрямий умисел: поняття, ознаки, відмінність від прямого умислу (ч. 3 ст. 24 КК)	68
32. Спеціальні види умислу	70
33. Кримінально протиправна самовпевненість: поняття, ознаки, відмінність від непрямого умислу (ч. 2 ст. 25 КК)	71
34. Кримінально протиправна недбалість: поняття, критерії, відмінність від казусу (ч. 3 ст. 25 КК)	73
35. Змішана (складна, подвійна, комбінована) форма вини: поняття, різновиди, значення	74
36. Казус: поняття, ознаки, відмінність від вини, наслідки	76
37. Мотив і мета кримінального правопорушення: поняття, значення	77
38. Фактична помилка: поняття, види, значення	78
39. Юридична помилка: поняття, види, значення	81
40. Закінчене кримінальне правопорушення: поняття, ознаки, види (ч. 1 ст. 13 КК)	82
41. Готування до кримінального правопорушення: поняття, ознаки, кваліфікація, відмінність від виявлення умислу та замаху на кримінальне правопорушення (ст. 14 КК)	84

42. Замах на кримінальне правопорушення: поняття, ознаки, кваліфікація, відмінність від готування до кримінального правопорушення та закінченого кримінального правопорушення (ст. 15 КК).....	86
43. Види замаху на кримінальне правопорушення (ч.ч. 2 та 3 ст. 15 КК).....	88
44. Добровільна відмова при незакінченому кримінальному правопорушенні: поняття, ознаки, наслідки, відмежування від дійового каяття (ст. 17 КК).....	90
45. Співучасть у кримінальному правопорушенні: поняття, об'єктивні та суб'єктивні ознаки, значення (ст. 26 КК)	94
46. Виконавець як співучасник кримінального правопорушення: поняття, ознаки, види, кваліфікація (ч. 2 ст. 27 КК)	96
47. Організатор як співучасник кримінального правопорушення: поняття, ознаки, кваліфікація (ч. 3 ст. 27 КК)	97
48. Підбурювач як співучасник кримінального правопорушення: поняття, ознаки, кваліфікація (ч. 4 ст. 27 КК)	99
49. Пособник як співучасник кримінального правопорушення: поняття, ознаки, кваліфікація (ч. 5 ст. 27 КК)	101
50. Форми співучасті (ст. 28 КК).....	103
51. Кримінальна відповідальність та кваліфікація діянь співучасників (ст.ст. 29, 30 КК).....	106
52. Співучасть у кримінальних правопорушеннях зі спеціальним суб'єктом	108
53. Невдале підбурювання та пособництво: поняття, значення, відмінність від добровільної відмови співучасників	109
54. Екссес виконавця (співучасника): поняття, ознаки, види, значення (ч. 5 ст. 29 КК)	110
55. Особливості добровільної відмови співучасників (ст. 31 КК).....	112
56. Причетність до кримінального правопорушення: поняття, види, відповідальність, відмінність від співучасті у кримінальному правопорушенні (ч.ч. 6 і 7 ст. 27 КК)	113
57. Триваючі, продовжувані, складні (складені) кримінальні правопорушення та кримінальні правопорушення з похідними наслідками: поняття, ознаки	115
58. Повторність кримінальних правопорушень: поняття, ознаки, види, значення (ст. 32 КК)	119
59. Сукупність кримінальних правопорушень: поняття, ознаки, види, значення, відмінність від суміжних понять (ст. 33 КК).....	122

60. Рецидив кримінальних правопорушень: поняття, ознаки, види, значення (ст. 34 КК)	126
61. Необхідна оборона: поняття, підстава, ознаки, значення, спеціальні види необхідної оборони (ст. 36 КК)	128
62. Уявна оборона: поняття, види помилки при уявній обороні, наслідки (ст. 37 КК).....	130
63. Затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення: поняття, підстава, ознаки, значення (ст. 38 КК)	132
64. Перевищення меж необхідної оборони та заходів, необхідних для затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення: поняття, види, наслідки (ч. 3 ст. 36, ч. 2 ст. 38 КК).....	134
65. Крайня необхідність: поняття, підстава, ознаки, значення, відмінність від необхідної оборони (ст. 39 КК).....	136
66. Фізичний та психічний примус: поняття, види, наслідки (ст. 40 КК).....	139
67. Виконання наказу або розпорядження: поняття, підстава, види, ознаки, наслідки (ст. 41 КК).....	140
68. Звільнення від кримінальної відповідальності: поняття, передумова, підстава, види, порядок, наслідки (ст. 44 КК)	142
69. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям: передумова, підстава, порядок, наслідки (ст. 45 КК)	145
70. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим: передумова, підстава, порядок, наслідки (ст. 46 КК)	146
71. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки: передумова, підстава, умова, порядок, наслідки (ст. 47 КК).....	148
72. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки: передумова, підстава, порядок, наслідки (ст. 48 КК)	149
73. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності: передумова, підстава, порядок, наслідки, Зупинення та переривання строку давності (ст. 49 КК)	151
74. Поняття та ознаки покарання (ч. 1 ст. 50 КК)	154
75. Мета покарання (ч.ч. 2–3 ст. 50 КК)	155
76. Система покарань: поняття, ознаки, значення (ст. 51 КК)	156
77. Основні та додаткові покарання: поняття, види, особливості призначення (ст. 52 КК)	160
78. Штраф: поняття, зміст правообмежень, розмір, особливості призначення та заміни (ст. 53 КК)	163

79. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю: поняття, зміст правообмежень, строки, особливості призначення (ст. 55 КК).....	166
80. Громадські та виправні роботи: поняття, зміст правообмежень, строки, особливості призначення (ст.ст. 56, 57 КК).....	168
81. Службові обмеження для військовослужбовців: поняття, зміст правообмежень, строки, особливості призначення (ст. 58 КК).....	171
82. Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців: поняття, зміст правообмежень, строки, особливості призначення (ст. 62 КК).....	172
83. Конфіскація майна: поняття, зміст правообмежень, види, особливості призначення, відмінність від спеціальної конфіскації (ст. 59 КК).....	173
84. Обмеження волі: поняття, зміст правообмежень, строки, особливості призначення, відмінність від позбавлення волі (ст. 61 КК).....	175
85. Арешт і позбавлення волі на певний строк: поняття, зміст правообмежень, строки, особливості призначення (ст.ст. 60, 63 КК).....	177
86. Довічне позбавлення волі: поняття, зміст правообмежень, особливості призначення (ст. 64 КК).....	178
87. Загальні засади призначення покарання: поняття, значення (ст. 65 КК).....	179
88. Обставини, які пом'якшують покарання: поняття, значення (ст. 66 КК).....	182
89. Обставини, які обтяжують покарання: поняття, значення, особливості врахування при призначенні покарання (ст. 67 КК).....	184
90. Особливості призначення покарання за наявності деяких обставин, що пом'якшують покарання (ст. 69 ¹ КК).....	186
91. Призначення покарання за незакінчене кримінальне правопорушення та за кримінальне правопорушення, вчинений у співучасті (ст. 68 КК).....	188
92. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом: передумова, підстава та способи пом'якшення покарання (ст. 69 КК).....	192
93. Призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень: умови застосування та порядок визначення остаточної міри покарання (ст.ст. 70, 72 КК).....	195
94. Призначення покарання за сукупністю вироків: умови застосування та порядок визначення остаточної міри покарання (ст.ст. 71, 72 КК).....	198

95. Звільнення від покарання та його відбування: поняття, передумова, підстава, види, порядок, наслідки (ст. 74 КК)	201
96. Звільнення від відбування покарання з випробуванням: передумова, підстава, умови, порядок застосування (ст.ст. 75–78 КК)	204
97. Кримінально-правові наслідки звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 78 КК).....	207
98. Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку: передумова, підстава, порядок застосування, наслідки (ст. 80 КК).....	208
99. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання: передумова, підстава, умова, порядок застосування, наслідки (ст. 81 КК).....	211
100. Заміна покарання або невідбутої його частини більш м'яким: передумова, підстава, порядок застосування, наслідки (ст. 82 КК)	213
101. Звільнення від покарання за хворобою: передумова, підстава, порядок застосування, наслідки (ст. 84 КК)	216
102. Звільнення від покарання на підставі закону про амністію або акта про помилування: поняття, передумова, види, порядок застосування, наслідки (ст.ст. 85–87 КК)	218
103. Судимість: поняття, ознаки, наслідки (ст. 88 КК)	221
104. Погашення судимості: поняття, підстава, строки, наслідки (ст.ст. 89–90 КК)	223
105. Зняття судимості: поняття, підстава, порядок, наслідки (ст. 91 КК)	226
106. Примусові заходи медичного характеру: поняття, види, порядок застосування (ст.ст. 92–95 КК)	227
107. Спеціальна конфіскація: поняття, підстава застосування, відмінність від конфіскації майна як виду покарання (ст.ст. 96 ¹ –96 ² КК).....	229
108. Особливості звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності (ст.ст. 97, 106 КК)	232
109. Види покарань, які застосовуються до неповнолітніх, та особливості їх призначення (ст.ст. 98–102 КК)	234
110. Особливості звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування (ст.ст. 104–107 КК).....	236
Література для самостійної підготовки	238

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВВСУ	– Вісник Верховного Суду України
ВП ВС	– Велика Палата Верховного Суду
ВРУ	– Верховна Рада України
ВСУ	– Верховний Суд
ГК	– Господарський кодекс України
ГУ	– Голос України
ЗП	– Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2011 роки) / упоряд. : Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. Харків : Право, 2011
ЗСУ	– Збройні Сили України
ЄСПЛ	– Європейський суд з прав людини
КВК	– Кримінально-виконавчий кодекс України
КЗпП	– Кодекс законів про працю України
КК	– Кримінальний кодекс України
ККС ВС	– Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду
КМУ	– Кабінет Міністрів України
КПК	– Кримінальний процесуальний кодекс України
кр. пр.	– кримінальне правопорушення (у всіх відмінках, однині та множині)
КС	– журнал «Кримінальне судочинство»
КСУ	– Конституційний Суд України
КУпАП	– Кодекс України про адміністративні правопорушення
МК	– Митний кодекс України
МОЗ	– Міністерство охорони здоров'я
напр.	– наприклад
н.м.д.г.	– неоподатковуваний мінімум доходів громадян
ОВПУ	– Офіційний вісник Президента України
ПдК	– Податковий кодекс України
пит.	– питання
пост.	– постанова (постанови)
п.	– пункт
пп.	– пункти
ППВСУ	– Постанова Пленуму Верховного Суду України
РКСУ	– Рішення Конституційного Суду України
СБУ	– Служба безпеки України
СК	– Сімейний кодекс України

- ст.** – стаття
- ст.ст.** – статті
- ч.** – частина
- ч.ч.** – частини
- ЮВУ** – Юридичний Вісник України

===== ПЕРЕДМОВА

Кримінальне право України є однією із фундаментальних навчальних дисциплін при підготовці фахівців за спеціальністю 81 «Право», метою якої є засвоєння студентами юридичних навчальних закладів основних положень про кримінальне правопорушення, відповідальність за нього, застосування покарання та інших заходів кримінально-правового характеру.

На сучасному етапі найважливішою формою оцінювання рівня підготовки студентів з будь-якої навчальної дисципліни, в тому числі і з кримінального права, є такий підсумковий контроль знань, як залік та іспит (у то числі, і шляхом проведення відповідного тестування), які вимагають від студента лаконічно, логічно, обґрунтовано, послідовно та в систематизованій формі за короткий час показати всебічне і повне знання програмного курсу за переліком заздалегідь визначених питань, тестів, які виносяться на залік, іспит чи включаються до тестових завдань.

При підготовці до такої форми оцінювання знань студент повинен опрацювати велику кількість нормативного, навчального, навчально-методичного матеріалу та матеріалів практики застосування закону про кримінальну відповідальність, внаслідок чого значний обсяг часу витрачається не на засвоєння основних положень навчальної дисципліни, а на технічну обробку нормативних актів, наукової та навчальної, навчально-методичної літератури, визначення обсягу матеріалу і послідовності його вивчення та викладення при наданні відповідей на програмні питання чи тестові завдання під час заліку або іспиту. Як наслідок, відповіді студентів іноді мають поверховий, безсистемний та непослідовний характер або перевантажені зайвою інформацією тощо.

Запропонований посібник має на меті надати комплекс послідовно та системно викладених основних теоретичних і практичних положень кримінального права України в стислій, узагальненій формі, акцентуючи увагу студента на основних нормативних та доктринальних положеннях, які вивчаються при засвоєнні зазначеної навчальної дисципліни. Використання посібника насамперед сприятиме полег-

шенню підготовки студентів до заліку чи іспиту – дозволить систематизувати їхні знання, уміння та навички, а також визначити основний зміст і приблизний обсяг відповідей на питання і в кінцевому підсумку – забезпечить підвищення рівня їхньої професійної підготовки.

Посібник підготовлено відповідно до навчальної програми курсу «Кримінальне право України» (Загальна та Особлива частини), що викладається студентам (курсантам, слухачам) усіх форм навчання (денної, заочної та вечірньої). Зміст посібника визначено переліком зразкових питань, які включаються до екзаменаційних білетів чи тестових завдань. При цьому враховано перелік питань, які виносяться на заліки, а також на іспити.

Використовуючи посібник, слід, однак, ураховувати, що він містить лише певний мінімальний (базисний) обсяг матеріалу із вказаної навчальної дисципліни й у цьому плані є лише своєрідним навчально-довідковим (допоміжним) виданням, яке орієнтує читача і зосереджує його увагу на основних положеннях, які повинні бути ним вивчені та засвоєні при підготовці до заліку чи іспиту з кримінального права і висвітлені під час його складання в усній формі або при виконання тестових завдань.

Тому для того, щоб у повному обсязі опанувати матеріал навчальної дисципліни і при складанні заліку чи іспиту виявити необхідний рівень знань, умінь, навичок та на цій підставі надати правильну, всебічну, глибоку, аргументовану, ґрунтовну і систематизовану відповідь на питання, що включені до екзаменаційних білетів або входять до тестових завдань, необхідно перш за все і в обов'язковому порядку звернутися до інших джерел: до закону про кримінальну відповідальність (Кримінальний кодекс України) та інших нормативно-правових актів; постанов Пленуму Верховного Суду України; правових висновків Верховного Суду, які згідно з частинами 5, 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень і повинні враховуватися судами при застосуванні відповідних норм закону про кримінальну відповідальність. Необхідно також звернутися до підручників з кримінального права, відповідних навчальних і навчально-методичних посібників,

науково-практичних коментарів до закону про кримінальну відповідальність, спеціальної наукової літератури та матеріалів судової практики.

Звертаємо також увагу читачів, що наприкінці кожного питання, з якого Верховний Суд висловив свою правову позицію (сформулював певні висновки), наводяться посилання на відповідні постанови чи ухвали, матеріали яких теж слід використовувати при засвоєнні курсу кримінального права.

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА: питання та відповіді

1. Кримінальне право: поняття, предмет, метод, система, завдання, функції та принципи (ст.ст. 1–3 КК)

1. Термін «кримінальне право» вживається у сучасній юридичній науці у трьох значеннях: **а)** як галузь права, тобто система правових норм, яким притаманний власний предмет і метод правового регулювання; **б)** як розділ юридичної науки, який являє собою систему доктринальних ідей, теорій і поглядів на кр. пр. і кримінальну відповідальність за його вчинення; **в)** як навчальна дисципліна, тобто педагогічно адаптована система знань щодо кр. пр., кримінальної відповідальності та інших заходів кримінально-правового характеру, що викладається у закладах вищої освіти.

2. Кримінальне право як галузь права – система правових норм, що визначають, які суспільно небезпечні діяння є кр. пр. і які заходи кримінальної відповідальності та (чи) інші заходи кримінально-правового характеру застосовуються до осіб, що їх вчинили.

3. Кримінальному праву як галузі права притаманна низка **ознак**:

1) кримінальне право – *фундаментальна (базова, самостійна)* галузь права. Кримінальне право виникло як самостійна галузь права і характеризується притаманним лише йому власним предметом і методом правового регулювання.

2) кримінальне право є галуззю *публічного права*, бо регулює суспільні відносини, учасником яких, з одного боку, є держава (в особі відповідних її органів), а з іншого, – особа, що вчинила передбачене КК суспільно небезпечне діяння.

3) кримінальне право – це *система* правових норм, які регулюють суспільні відносини, що виникають у зв'язку із вчиненням кр. пр.

4) норми кримінального права *закріплюються виключно в законах* і приймаються у встановленому законодавчому порядку – ВРУ або всеукраїнським референдумом. Таким чином, нормам кримінального права притаманна так звана *формальна визначеність*.